

२२ जु मा रे सो भ व २२

श्रीगणेशाय नमः श्रीभवानीशङ्कराभ्यां नमः कुमारसम्भवस्य पौराणिकानीति हतानि प्रथमसर्गे प्रथमश्लोकस्य
 अस्तिकितस्य हिमालयारव्यविश्रुतः शैलराजो हि पूर्वस्यां दिशि रुध्यास्य सुविस्तीर्णो महादेशस्य पूर्वप्रातर्वर्त्तिसागरं
 पश्चिमस्यां दिशि युरोपाभिर्भेयमहादेशस्य दक्षिणावर्त्तिसागरश्चावगाह्य वरणीतलमध्यवर्त्तिमहाप्राचीरवत् शो
 तमानशतिशास्त्रप्रसिद्धीः एतदक्षिणावर्त्तिपारस्य प्रभृतिविविधजनपदाः प्रथमं हिमवर्षसंज्ञया दक्षिणावर्षसं
 ज्ञया च यश्चान् भारतवर्षसंज्ञयापि च विश्रुता इत्यामनन्ति पौराणिकाः मार्कण्डेयादियुराणानां मते भारतवर्षस्य हि
 नवभेदाः इन्द्रदीपः कसेरुः ताम्रपर्णीः गर्भस्तिमान् नागदीपः सौम्यः गंधर्वः वारुणाः सागरदीपश्चेति अधुना भा
 रतसंज्ञया विख्यातः पूर्वतन भारतवर्षस्य नवमः खण्डः प्रायशः सागरपरिवृततया सागरदीपसंज्ञयैव विश्रुतः आ

भवानी
 १

सीत् कलेः प्रथममस्य सागरदीपस्य पूर्वप्राते किराताः पश्चिमे यवनाः दक्षिणे समुद्रः उत्तरे हिमवान् मध्ये च वारुणाः
 क्षत्रियाः वैश्याः शूद्राश्च यथास्थानमभासन् अस्म्यपरिमानं दक्षिणादुत्तरपर्यन्तं सहस्रयोजनम् अत्र महेन्द्रः
 मलयः सह्यः शुक्तिमान् अक्षयवर्तः विश्वः पारिपात्रश्चेति सप्तैव कुलाचलाः एतदतिरिक्ता अपि बहवो महाशैलाः श
 त्ति ते च कोलाहलवैभवा जमदग्निर्दुर्वातश्चमवैश्रुतमैनाकसुरसनुप्रस्थगोधनयागदुराचलयुष्यवीर्यजयन्तरे
 वत अर्बुदः अथ मूकगोमन्तकूटशैलश्चीयवर्तवकोरप्रभृति संज्ञया विख्याताः अस्मिन् सागरे दीपे हिमवन्तिः स
 ताः गंगा सरस्वती सिन्धु चन्द्रभागा यमुना शतद्रुवितस्ता ऐरावती कुङ्कुगोमती धूतपाया वाङ्गरा दृषद्वती विषाशा
 देविका वङ्गु विशाला गण्डकी कोशिकी प्रभृतयः पारिपात्रशैला इवावेदस्मृतिमुरवा विंध्यपर्वतसम्भवा न

मर्मदासुरसायाः ऋक्षपर्वतनिर्मिताः ज्ञापीषयोष्णीगिर्विध्याप्रमुखाः सख्यादेः रुवागोदावरीभीमरथीकृष्णवे-
 रणादिकाः मलयोत्पन्नाः कृतमालाताम्रपर्णीप्रभृतयः महेंद्रादिनिःसृतास्त्रिसामाः आर्यकुल्यायाः शुक्तिमत्यादसं-
 भवाः मयिकुल्याकुमारीप्रभृतयोवङ्गसंख्यानयः शन्ति आसांनदीनां समीपे मध्यदेशे मत्स्याः कुशूलाः कूल्याः
 कुन्तलाः काशिकोशलाः अर्घुदाः पुलिंदाः समकावृकाः अन्ये च जनपदाः सन्ति उदीच्यास्तुजनपदावाल्मीकाः
 वाटधानाः अभीराः कालतोयकाः अपरात्राः मद्रकाः भूद्राः पल्लवाः चर्मखण्डिकाः गावाराः पवनासिन्धवाः
 सौवीराः मद्रकाः शतद्रुदाः ललिस्थाः परदाः हारमूषिका माथराः रक्षहतका कैकयाः दशमनिकाः क्षत्रियो- भवानी
 पनिवेशाः वैश्वकुलानि भूद्रकुलानि काम्बोजादरदाः वर्धरा जङ्गलौकिकाः नीचाः तुषाराः पल्लवाः वाह्यतोयदाः २

आत्रेयाभरद्वाजाः प्रस्थलादेशेरकाः लम्पकाः सून्काराः शूलिकाः जाङ्गवाः श्रयधाः अलिमद्राः किराताः तामसाः
 हंसमार्गाः काश्मीराः तङ्गनाः चूलिकाः उरगाः डुडुकाः दार्वाः अन्ये च प्राच्यास्तुजनपदाः अश्वः काराः मुङ्गरा अत्रर्गि-
 रयः वहिर्गिराः ह्रवङ्गाः मलदाः मलवर्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजयाः भार्गवाः अङ्गाः मद्रकाः प्राउपोतिवाः मद्राः विदे-
 हाताम्रलिप्ताः मन्त्राः मगधाः गोमेदास्तथान्ये च दक्षिणात्याजनपदास्तुयारादुराकेलराचोलाः कूल्याः सेतुकाः
 मूषिकाः कुमाराः वानवासिकाः महाराष्ट्राः माहिषिकाः कलिङ्गाः अभीराः ऐषिकाः आतव्याः शवराः पुलिंदाः विध्याः
 मालेयाः वैदर्भाः दण्डकाः घोरिकाः मौलिकाः व्यश्मकाः भोगवर्धनाः तैलिकाः कुन्तलाः अश्वः उर्जिदाः नालकास्काः
 अन्येऽपि च प्राच्यात्याजनपदास्तु सौपीरकाः कालनदाः इन्दाः तालीयकाः कारस्कराः लोहजङ्गवाः वानेय्याः राजमद्रा

तोसताः कोशलाः त्रैपुराः विदिशानुवाराः तुम्बराः पाटवः नैवधाः पुलिंदाः सुशीलास्त्यमाः तामसाः समाहेयाः कुहूमि
नः करस्काराः नासिकाः अन्नरन्मदाः मारवः कच्छाः समाहेयाः सारस्वताः कच्छीयाः सुराष्ट्राः आवन्त्याः आर्षुदाः एतेवा
न्येच विष्णुसन्निहिताजनपदास्तु उत्तमराणां दशार्णाः भोजाः किष्किंधाः अनूपाः तुरिडकेराः वीरहोत्राः अवतयः
एतेवान्येच सन्ति एतद्विस्तारेण विष्णुपुराणे द्वितीयांशे तृतीयाध्याये मार्कण्डेयपुराणे च द्रष्टव्यः हिमालय
पर्वतसंस्कारं यथा मार्कण्डेयपुराणे एतत्तु भारते वर्षचतुःसंस्थानसंस्थितम् दक्षिणोत्तरतोऽप्यस्य पूर्व
रामहोदधिः हिमवान् उत्तरेणास्य कार्मुकस्य यथागुणाः हिमालयो हि कार्मुका कृते भारते वर्षस्य गंगा
स्वरूप इत्यर्थः अथ मसर्गे द्वितीयः श्लोकस्यार्थः देवादिभिर्द्वादशभिर्वर्गैस्तत्तत्स्वाभिमतं पात्रम् उपादा

[illegible]

कोदोग्धाः राजतं पात्रं स्वधाक्षीरम् तदुक्तं हरिवंशे देवाभिन्ने द्रुसौवर्णेर्विलंतुमुनयस्तथाः बृहस्पतिर्दुवेदेश्वतपोदैत्यादिमूर्धनः विरोचनाय
 सानाश्चमायां रक्षोगाणां अपि जनुनाभसुमालिभां अस्थारक्तंततोऽयः मेरुहिमाद्रिशैलेस्तुरन्गधर्वजा
 नयः सुरूकचित्रथाभोजे गधंतुमुजगास्ततः धृतराष्ट्रतक्षकालावुभिश्च विषमूल्यगाम्यक्षाः सुकर्णाक्ष
 तदामैरन्तर्दिपितृव्रजाः अन्तर्कथेतरातरीयोस्वधामथमहोरुहाः शालघ्नक्षयलाशैश्च द्वित्रसंरोहरां मुकुः
 स्वदोग्धवत्सपात्रैस्तेततदुदुङ्गरुर्धराम् इति पृथयदेशेन पृथिवीदोहनकारणानुपृथोः पूर्वराजकत भवानी
 याप्रमष्टा स्वीधवीषु क्षुधादिताः प्रजाः प्रजापतिं पृथुमभिगम्य निवेदयामासुः राजन् इजः पूर्वमराजकसम ४

ये धरित्र्या सकलैर्प्रदः प्रजापालः प्रजापतिर्नाम धयो गृह्णाततः सर्वाः प्रजा क्षयमायन्ति भवानस्माकं ह
 त्तिः अनिरूपितः अतो भवानक्षुत्क्षामारामस्माकं मृत्तिं निर्वर्तयितुं मर्हतीति अथ तदा तदा कर्णपकुपितो रा
 जा दिव्यं सशरं शरासनमाजगवमादाय वसुधरा मन्वधा वित्त्वसुधरा तु भयविह्वला गोरुयमास्थाय पलायितु
 मुपवक्रमे सा तु सप्तलोकमध्वेयत्रयत्रयैतन्नत्र तत्रैव यश्चादायांतं पृथुमुद्यतायुधं ददर्श अथ तद्वारायि
 त्वा रायरायणा प्रवेष्टुमारणा पृथुं पृथुणरां स्त्रीवधेन ते महापातकं भविष्यति अहमेकमुपायं क्रममाह वसु
 धाराजन् किमर्थं मां हन्तुमुद्यतायुधोऽसि ॥ कथयामि यद्दोक्षसितत कुरुष्व समस्ता त्र्यावधयस्तु मया जीर्णा
 अधुना तु सा दृशं वत्सं प्रकल्पयेनाहं वत्सलाक्षीरं क्षरेयम् अधुना विषमम् अतः कृतेरयोग्यं भूतलं सर्वत्र समं

विधीयतामयेनाहं वरौषधिवीजभूतं क्षीरं सर्वत्र क्षेप्यम् अथ राजा शतसहस्रशः शैलानुत्सारयामासः नहि
 पूर्वयुगे विषमे पृथिवीतलेन गाराणां ग्रामानां वा प्रविभागा आसीत् पूर्वशशेण सर्वेषां सम्भवः पूर्वं त्पादनं
 यशुपालनं वाणिज्यं वा किमपि नाभूत् पृथोरेवैतेषां सर्वेषां सम्भवः पूर्वप्रजानां फलमूलमात्रमाहार
 द्रव्यमासीत् तदपि महता कष्टेणालेभ्यत अथ पृथुः स्त्रायं भुवं मनुं वत्सं प्रकृत्या स्वेपारौ पृथिवीं सर्वा
 शिशस्पजातानि दुदोह अथापि सर्वाः सृजानेन नैव वर्तन्ते अथ देवदेता गन्धर्वचितृघर्षतादिभिः
 जततत्पात्रं नंतं दोग्धविशेषं कल्पयित्वा तत्तत्स्वाभिमतं पयोधरणी दुग्धं एवं सर्वं शैला हिमालये वत् भवानी
 संमैरुदोग्धं प्रकृत्या पाशा मयं पात्रं मादाय श्रोत्रधिरत्नरूपं क्षीरं डुडुडुरिति पुराणा प्रसिद्धिः इति ५

एतद्विस्तारो हरिवंसादौ विष्णुपुराणे प्रथमांशो त्रयोदश अध्याये चानुसंधेयः २ तृतीयश्लोकस्यार्थः
 हिरण्यगर्भतनयादन्नेः सोमः सम्भूतः तच्च भगवानञ्जयो निरशेषौषधिद्विजनधनत्राणामधिपतिः भवेत्
 यत् सच राजसूयमकरोत् तत्प्रभावादत्पुच्छाधियत्पाधिष्ठातृत्वाच्चैनं मदस्त्राविवेश तेन वासो सकल
 देवगुरोर्बृहस्पतेस्तारां नाम पत्नीं जहार वडुशश्च बृहस्पतिप्रार्थितेन भगवता ब्रह्मणा प्रार्थ्यमानः सकलेश्व
 देवविभिर्याच्यमानोऽपि न तां सुमोच तस्य हि बृहस्पतिद्वेषादुशनाः पार्थिवग्राहोऽभवत् यतश्चोशनाः ततो
 हि समस्ता एव देवतानवनि कायामहान्तमुद्यमचक्रुः बृहस्पतेरयि सकलदेवसैन्यसहायः शक्तीः भवन्
 एव च तयो रतौ वीर्यस्तारकानिमित्तः संग्रामप्रवृत्ते ततश्चासुराः सुरेभ्युशस्त्राणि मुमूवुः एतश्चक्षुध्वमशे

वंजगत्प्रहारांशरारांजगाम यितामहश्चसर्वान्विनिवार्य दृहस्यतेस्मारांप्रत्यदान दृहस्यतिरयितामन्तः
 प्रसवामवतो व्याहनेयममक्षेत्रे भवताम्यसुतो धार्यः तदुत्सृजेनमलमनि धार्येनेति सावतेनेवमुक्ताप
 निवृत्ता भर्तृवचनात्तमीषिकाजमेगर्भमुत्ससर्ज सवोत्सृष्टमात्र एवाति ते जसा देवानां तेजासा चिक्षेय
 दृहस्यतिमिदुचतस्य कुमारस्यातिचारुतया सामिलायो दृष्टो देवाः समुत्पन्नसदेहास्मारां यप्रकुः सत्यं कथ
 यास्माकमनिसुभगे कस्यावमात्मजः १ सोमस्याथ दृहस्यते १ इत्युक्तापि सातारा क्रियानकिश्चिदुवाच वरु
 शोऽप्यभिहितायदासा देवेभ्यो नाच चक्षे ततः कुमारस्तां समुमुद्यतः प्राह वरु जनि कस्मान्ममतातं नारया
 सि १ अथैवतेः लीकलज्जावत्याः शालिमयमहं करोति अथ भगवानयितामहसं कुमारं संनिवार्य स्वयमयु भवानी
 ६

हतताराम् कथयवत्से कस्याययात्मजः १ सोमस्याथ दृहस्यते १ इत्युक्तापि सातारा लज्जाजडमाह सोमस्येति ततः
 स्फुरडुक्कृप्तामलकपोलकान्तिर्भगवान्शशाङ्कस्नमालिङ्ग्य कुमारं साधुसाधुवत्सुधोऽसीतिवुध इति नाम
 चक्रे इति संनदेव विष्णुपुराणादि सम्मतं शशालाञ्जनस्यलाञ्जनकारणम् ३ षोडशोऽश्लोकस्यार्थः सप्तर्षि
 मण्डलं सर्वोपरि दृश्यते मरीचिः अत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुः अङ्गिराः वशिष्ठः एते सप्त ब्रह्मणो मानसा पुत्राः सम्भू
 तिः अत्र सूर्याक्षमाप्नोतिः सन्नतिः अरुधतिः लज्जासताः सप्त सप्तर्षीणां पत्न्यः यत्र पुराणोऽस्वर्गारवोऽसकादश
 अध्यायेऽतद्विस्तारो दृष्टव्यः ४ विंशतिश्लोकस्यार्थः पुराकृतयुगे सर्व एव शैलाः पक्षवतः शीघ्रगामिन
 आसन्ते तु गरुडाश्च वदन्तस्ततः सर्व्यादिशो ब्रजन्ति स्म अथ सहसा यद्वनयोनेन ग्रामनगरादिष्वंसात्

भयाकुलादेवामहर्षयश्चाभयात् अथरोषयरतंत्रः कुलिशपाणिः कुलिशपातेन सर्वेषां यवताना पक्षांश्चिच्छेदः
 हिमालयस्थमेनाकनामा कश्चित्पुत्रः यवराक्षसाहायेन तत्पितृसखेनाम्भोनिधिना परिरक्षितः इति
 एतद्विस्तारो रामायणो सुन्दरकाण्डे प्रथमसर्गे अनुसन्धेयाः ५ एकविंशतिश्लोकस्यार्थः एकदा प्रजाप
 तिर्दक्षो महासत्रमारेभे सवभूतनाथं मृते सर्वानिवसुरानामनुहाव हव्यश्च प्रददौ अथ शिवा शिवस्यामु
 भित्पायशदर्शनाय यशभूमीमाजगामः दक्षस्तु स्मशानवासी न्याः समागमेन मे यशभूमि रयविवेति
 मुकुर्मुक्कुरुवाच दृष्टव्यं जं विनिनिद्वनदातदाकर्णदाक्षायणीयशग्ने प्रविवेश दक्षसंभूतमयविवं
 देहं परितत्पाज्य च अथ तदवगत्य भूतनाथः क्रोधयरीतो दक्षस्य यशं विध्वंशयामासेति एतद्विस्तारश्च

भवानी
 ७

शैवपुराणोत्तरखण्डे दशमादिके अध्यायेषु दृष्टव्यः ६ सप्तविंशतिश्लोकस्यार्थः हिमालयस्थशतं
 पुत्रा आसन् ततश्च कालिकापुराणोक्तवारिंश् अध्याये श्रीदेव्युवाच शतं पुत्रासंभवतुं भवत्या वीर्यसंयु
 ताः तत्रैको वलवान्मुखः प्रथमं संभविष्यति एवमुक्त्वा जगद्धात्री तत्रैवान्नरधीयतः मेनेकावमुदलक्ष्मास्त्र
 स्थानं प्रविवेश ह ततः कालेतुसंप्राप्ते मेनाकमवलोत्तमम् पक्षेण सहयोऽद्यापि सिन्धुमध्ये प्रवर्तते मेन
 कासुषु वेदेवी देवेन्द्रसर्पद्वयागतम् अन्यान्युन शतं पुत्रान्क्रमात्सासुषुवेव ह इति ७ द्वितीयसर्गे उ
 त्त्रिंशद्विंशतिश्लोकस्यार्थः नेत्रसहस्रेण नेत्राणां वक्षुषां सहस्रेणेति महिनाद्याददः स्वरवविचक्षणा व्याचक्षते
 वस्तुतस्तु सहस्रेण नेत्रस्य नेत्रसहस्रं नासीत् तस्य हि सहस्रं सचिवा आसन् एकैकसचिवस्तु तस्य नेत्रस्वरूपः

नेत्रसहस्ररूपेणासौ सचिवसहस्रेण सर्वाणि राजकार्याण्यस्य नृपय्या लोचयन् तैर्नैव कारणेनासौ सहस्र
 नयनशतिनाम्ना विख्याता इति वैदिकी प्रसिद्धिः भ्रमा-ध्याः पौराणिकास्तु नस्मिन्मंत्रिसहस्रपरिद्वते देवराजे प्र
 कृतनेत्रसहस्रसोपाख्यानमारोपयामासु एतत्प्रमाणानुश्रुतस्मत्प्रणीतकामराडकीतीति टीकायामनु-
 संधेयम् श्लोकस्यास्य तात्पर्यं तु मदनिलालितारविद्वन्द्वसदृशं वा सवप्रेरितं मंत्रिसहस्रं युगयदेव
 दृहस्यति वक्तुं तार्थं नियोजयामास इति परश्लोके तु दृहस्यतिः सचिवसहस्रातिरित्येकविंशतिः सचिवः इ
 ति भावः ८ तृतीयसर्गे त्रिचत्वारिंशः श्लोकस्यार्थं यस्यादिशि स्थितः शुक्रो जीविते कुर्वन्तां व्रजेत् इति
 ९ चतुर्थसर्गे एकचत्वारिंशः श्लोकस्यार्थं एकदा भगवान् पितामहस्वसुतां सभ्या निरूप्य मरूपवती

भवानी
 ८

युवती मालोक्य च शरद्वारजर्जरितकलेवरो मूर्च्छितश्च भूमौ पपात सभ्या तु पितरं स काममालोक्य अथो
 मुखी व्रीडाभिभूता अन्तर्गृहं प्राविशत् ब्रह्मापि कन्यामन्तर्गृहगतां वीक्ष्य तत्रैव जगाम जगाद च विनयाव
 नतः कृताञ्जलिः अये विलासिनी तव कटाक्षेण मोहितं मदनातुरं मां त्राहि मदनाब्जुबौ निमग्नं मां समुद्धर
 अधरामृतसेकेन मे रहसिं निर्वीर्यय संभ्यो वाच पितः धर्मज्ञो धर्मनिष्ठा परस्त्रभवान् यथेवं पापमावरे
 त तदा पापेभ्यो विनिवर्त्ति तुंकः समर्थो भविष्यति ॥ अतो भवान् यत्नेन धर्मपायतु तदा कर्णारुख ब्रह्मा
 यथा लिङ्गन प्रदानेन मां विशर्पन् करोषि तदा हं प्राणान् त्यक्ष्यामि इति संभ्यो वाच स्वकन्यासम्भोगेन
 जिजीविष्योस्ते मरणमेव श्रेयः सभ्या इत्येवं वदन् विधमुक्त्वा वसनेन वदनकमलमादूरोत् मदनवारा

विमोहितो ब्रह्मावलेन तामालिलिङ्गं संध्याचोयायान्तरमपश्यन्निब्रह्मारां विनिष्क्रियमृगीभूत्वा पलायितुम्
 पक्वक्रमे ब्रह्मापिमृगो भूत्वा मृगीभूत्वा संध्यामन्वधावत् संध्यावयत्रयत्रजगाम तत्र तत्रैव मृगस्य याया वारान्
 रत्नं पितरं ददर्श अथ सा परित्राणां र्थिनी देवराजं शरणां ययौ अस्मि कर्मणि तिरश्चान्दोष इति तिर्य्यक्
 रूपिणा ब्रह्मणा कथिते देवराजः धर्मज्ञो भवान् यथेष्टं कुरु इत्येवमेवोवाच अथ ब्रह्मा पुनरपि संध्यामन्व
 धावत् इत्येवं वदन्निवर्षाण्यतीतानि अथैकदा भगवान् महेश्वरस्तमवलोक्य चित्तयामास ब्रह्मकालमाका
 समराडलेधावती मृगीयंका १ कश्चात्तपरिधावति अथासौ योगवलेन ब्रह्मारां दुहितुगमना भवानी
 र्थिनं परिज्ञाय सत्पल्लो धर्मसंरक्षणाय शरणास्पदिरन्विष्टेदः संध्यात्पुनरपि स्वस्य मास्थाय सत्पल्लोकम् ७

गमत् मृगरूपिणो ब्रह्मणाः शरीरं भूभावयत तश्चिरस्तु न भो मराडल एव तस्थो तदद्यापि मृगशिरो न क्षत्ररू
 पेरादृशते अथ शिवानुग्रहेणा ब्रह्मास्वरूपमुपलभ्य परं निर्वेदमायन्नः स्वकृतं दुष्कृतं मुकुर्मुकुर्विनिनिदृश
 तद्विस्तारश्च शिवपुराणा दातुं न सचेयः ४० षष्ठ्यसर्गस्य नवमः श्लोकस्यार्थः चतुर्युगान्ने वेदानां जायते कि
 ल विद्वक् प्रवर्तयन्ति ताने त्पुनर्वि सप्रवर्षयोदिवः इति विष्णुपुराणा तृतीयांशस्य द्वितीय अध्याये ११ सप्तम
 सर्गे त्रिंशति श्लोकस्यार्थः ब्रह्माद्यामातरः स्मृताः इति भागुरिः ब्रह्माद्यामातरः सप्त इति हेमचन्द्र एतदनुसारे
 ण टीका कृता मालिनाथेन सप्तमातरः इत्युक्तम् ब्रह्माराणां स्मृताः सप्त देवतामातरो बुधेः इति हलायुधः
 सहि ब्रह्माराणि सप्तैव वैष्णवी चैडी रौद्रा वाराही कीर्तना कौबेरी सप्तैव मातरः स्मृताः इति पठति इति भानुजीदी

क्षितः सर्वधरादयस्तु ब्राह्मी माहेश्वरी चैदी वाराही वैष्णवी तथा कौमारी त्र्यम्बिका वैश्वेश्वरी सप्तैतामातरः स्मृताः
 इति श्रुत्वा इति रायमुकुतभरतमन्त्ररमानाथः क्षीरस्वामीनः सप्तमातर इति सभूतिनरसिंहा इति मथुरे
 शः ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा वाराही च तथेदानीं वामुण्डा सप्तमातरः इति भुवनेश्वरी स्तोत्र
 टीका ब्राह्मी त्र्यम्बिका त्र्यम्बिकायां ब्राह्मी माहेश्वरी चैदी वाराही वैष्णवी तथा कौमारी त्र्यम्बिका वामु
 ण्डा च चिक्तेषु मातरः इति भानुजी दीक्षितः भगीरथ मथुरेश भरतमन्त्ररमानाथ क्षीरस्वामी रायमुकुटा
 दीनामतेऽपि श्रुत्वा मातरः इत्युक्तो मम हानि वीतुं ब्राह्मी माहेश्वरी चैदी वाराही वैष्णवी तथा कौमारी चैव
 वामुण्डा च चिक्तेषु मातरः इति नाम व्यक्तयोऽपि दृश्यते ब्रह्मणी वैष्णवी चैदी वाराही नरसिंहिका

मवामी
 १०

कौमारी च पिमाहेदी वामुण्डा चैव चरिण्डका इति रत्नमाला विवृतिः वराहपुराणा सम्प्रता मातृका गणान्तर्यामिण्या
 एकदा भगवान् अश्वकरो युरश्वकनामानमसुरं त्रिशूलेनाहनत् तेन भूतलपतितैः शोणितविदुभिरसंख्याता
 अश्वकाः शवभूवः तद्वत्लोकामहदाश्चर्यं भगवान् रुद्रः शूलेनैव तमश्वकमुच्चिक्षेय नारायणस्तु रुधिरस
 मुद्रुतान् अश्वकान् चक्रेनैव निजघान अथोक्षिप्रस्य शूलघातस्य तस्य अश्वकस्य रुधिरविद्ववः पुनरपि
 भूमौ पतन्तीति दृष्ट्वा क्रुद्धस्य शक्रस्य मुखात् ज्वाला निनिर्ययो एतन्मूर्तिरेव योगीश्वरो अथ ब्रह्मविष्णुः
 कर्तिकेयप्रभृतिभिरपि श्रुत्वाः सप्तमूर्तयो विनिर्मिताः एता एव श्रुत्वा मातरः त्र्यम्बिका चैव अश्वकस्य शोणि
 तधारा विशोषिताः तथा चोक्तं वराहपुराणोक्तम् क्रोधस्तथा लोभो मदो मोहः थयश्चमः मात्सर्यं च वृष्टः

मित्याहुः ये शुन्यसप्रमंतथा अनसूयाष्टमीज्ञेया इत्येता अष्टमातरः कामयोगीरिविद्धि क्रोधं माहेश्वरीतथा लो
भस्तु वैष्णवी प्रोक्ता ब्रह्मरूपिणीयाः स्मृताः सप्तदेवता मातरो युधैः इति हलायुधः ॥ सहि ब्रह्मराणी वैष्णवी चैव द्वारौ द्वौ वा
राहि कीतथा कैवरीत्यपि कोमारी सप्तैव मातरः स्मृताः इति यठति ॥ इति भानुजादीक्षितः ॥ सर्व ॥ राणी मदसुव
च मोहः स्वयन्तु कोमारी मातस्य चैव ज्ञां विदुः यामी दराड धरा देवी ये शुन्यं स्वयमेव च अनसूया वराहारणा
इत्येताः परिकीर्तिताः इति मार्कण्डेय पुराण मते ब्राह्मी ब्रह्मराः शक्तिः मूर्ति मती हं सारूढा माहेश्वरी महे
श्वरस्य शक्तिर्दृष्टा रूढा ऐडी इद्रस्य शक्तिरैरावता रूढा वज्रहस्ता च वैष्णवी विष्णोः शक्तिर्गरुडारूढा शंखचक्रा
दिहस्ता च इत्यादि एतन्मते यावत्संज्ञा देवास्मावत्संख्या एव देवशक्तयस्ता एव मातरः इति सप्तविस्तारो

भवानी
११

मार्कण्डेय पुराणे अनुसन्धेया १२ सप्तमसर्गे उत्तरतत्त्वरिंश श्लोकस्यार्थः काली भगवता मूर्तिभेदः एकदा शुभनि
शुभप्रदीप्ताः सर्व एव देवा हि मातयस्य गङ्गा प्रपात सन्निधौ महामायां प्रतुष्टुः अथ सर्वा मरैः संस्तुता देवी मातं
गवनिता रूपमास्थाय देवान दृष्टुं केयं किमर्थं स्तूयते युष्माभिः किमर्थं च यूयमत्र मातङ्गाः श्रमे समागताः ३
तेषां बुवंत्या एव तस्या मातंगणाः शरीरतो भगवती काली प्रादुरासीत् जगाद च देवाः सर्वे शुभनि शुभप्रदीप्ता ममे
वस्तुवन्ति मातंगणाः शरीरतो देवा निःसृतायां कृष्णामातंगी गौरी वभूव उद्भूता देवी च कालीति नामा विख्याता भिन्ना
अननिभा भवत् इति कालिका पुराणे उत्तरतत्त्वे षष्ठीयो ध्यायः अस्या ध्यानतु तत्रैवोक्तं यथा चतुर्भुजां कृष्णवर्णां
पुराडमाला विभूषिताम् खड्गं दक्षिणा पाशिभ्यां विभ्रती न्दीवरं चक्रः कर्त्री श्वरवर्धरं शैवक्रामादामेन विभ्रतीम्

रवंलिखत्रीजटामेकांविधतींशिरसास्त्रयम् मुराडमालाधरांशीर्षगीवायामपिसर्वदा अक्षसानागहारतुविध
 तींस्तुलोचनाम् कृष्णवस्त्रधरांकट्यांवाद्याजिनसमन्विताम् वामपादंशवहदिसंस्थाप्यदक्षिणंपदम् विप्र
 स्थसिंहयुष्टेतुलेलिहानासवंस्त्रयम् सादृहासमहाघोरावयुक्तातिभीषणा चित्कोग्रतारासततंभक्तिमद्भि
 सुखेप्सुभिः यशति अम्बिकाललाटसम्भूता अम्बापिकालीपूज्यते तस्याख्यंयथातत्रैव देव्याललाटस
 म्भूतायाकालीतिचविश्रुता नीलोत्पलदलश्यामांचतुर्वाङ्गसमन्विता खट्वाङ्गचद्रहासश्चविधतीदक्षिणोकरे
 वामेचर्मचयाशश्चदुर्द्धात्रोभावतःपुनः दधतीमुराडमालाश्चवाद्युचर्मवराभरा कृशाङ्गीदीर्घदंष्ट्राश्चअति
 दीर्घातिभीषणा लोलजिह्वा निम्ररक्तनयनानादभैरवा कवधवाहनापीनविस्तारश्चवराणानना एषाता

भवानी
 १२

राक्षसादेवीचामुरोऽतिचकथ्यते एतत्प्रमाणान्तरंयथामार्करोडयपुरारोदेवीमाहात्म्ये ततःकोदं चकारो
 वैरंविकानानरीत्यतिकोपेनचास्यावदनंमसीवर्णमभूत्तदा भ्रुकुटीकुटिलान्तस्थाललाटफलकाद्रुतम्
 कालीकरालवदनविनिष्क्रान्तासिपाशिनी इति अस्याध्यानंयथा कालीकरालवदनाविनिष्क्रान्ताशिपा
 शिनी विचित्रखट्वाङ्गधरानरमालाविभूषणा दीपीचर्मधरीवानाशुष्कमांसानिभैरवा अतिविस्तारवद
 नाजिह्वाललनभीषणा निमम्भारक्तनयनानादापूरितदिङ्मुखा इति १३ सप्तमसर्गेउनाशीतिश्लोकस्यार्थः
 सूर्यस्यभूमराडलप्रदक्षिणीकरणेनभूमदराडलस्यात्मपरिवर्तनेनवाग्रन्योन्यसप्तसक्तरात्रीदिवंनियतं सु
 मेरुपरितःपरिभ्रमतिस्वर्धामेववर्षाणामेरुर्नरजःस्थितःइतिन्यायात्तन्मोतिर्विदामतेदिवाकरस्यभूमराडलप्रद

१२४

क्षिणी करो न यौराणिकानां भते मेरुप्रदक्षिणामेव सिध्यति ७५ १४ इति कुमारसम्भवयौराणिकानिति कृतः
कुमारसम्भवप्रथमसर्गप्रथमश्लोके मातापितृभ्यां जगतः नमो वामाग्राजानये सद्योदक्षिणादृक्पातसङ्कुचद्वामदृष्टये
अन्नरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनसचिन्त्यवैभवम् तं नरं वयुषि कुंजरं मुखे मन्महे किमपि तु द्विलं महः शरणांकरवा
अस्य पुत्रस्यादिशि देवतात्मा ॥ हिमालये नाम नगाधिराजः ॥

शिखर्मदं ते चरणां वाणिचराचरो यजीव्यम् करुणाभसुरौ कटाक्षपाटैः कुरुमाभ्यवृत्तार्थसार्थवाहम् इहान्वयमुखे
नैव सर्वव्याख्यायते मया नामूलं लिख्यते किञ्चित्तानये क्षितमुच्यते भारती कालिदासस्य दुर्व्याख्या विषमूर्च्छिता स्यात्
सञ्जीवनी व्याख्याता मञ्जो जीवयिष्यति रत्नभावात् कालिदासः कुमारसम्भवं काव्यं चिर्कीर्तुः आशीनमस्त्रिया वस्तुनिर्दे

भवानी
१३